

О. В. КРАВЧУК. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Аналізуються наукові підходи до розуміння природи правових позицій Конституційного Суду України, дається авторське визначення цього поняття. Досліджуються ознаки вказаного правового феномена, визначається місце правових позицій у структурі актів Конституційного Суду України.

Ключові слова: Конституційний Суд України, правова позиція.

Анализируются научные подходы к пониманию природы правовых позиций Конституционного Суда Украины, дается авторское определение этого понятия. Исследуются признаки указанного правового феномена, определяется место правовых позиций в структуре актов Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, правовая позиция.

The article deals with the analysis of the scientific approaches to the nature of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. The author's definition of the legal position of the Constitutional Court of Ukraine is given. The signs of the given legal phenomenon and the location of legal positions in the structure of the acts of the Constitutional Court of Ukraine are researched.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine, the legal position

Становлення інституту конституційного судочинства в Україні зумовило появу ряду нових для національної правової системи категорій та понять, серед яких особливу увагу слід звернути на феномен правових позицій Конституційного Суду України.

У процесі практичної діяльності Конституційного Суду з'явилась потреба звертатися до інтерпретаційних висновків, викладених у раніше прийнятих його рішеннях, яка мала об'єктивний характер, оскільки, приймаючи нове рішення у справі, Конституційний Суд має враховувати вже вироблене ним розуміння чи положення закону¹.

Така практика органів конституційного судочинства по-різному визначається у законодавстві та правовій доктрині європейських країн.

Усталено для позначення такого поняття у країнах пострадянського простору став термін «правова позиція Конституційного Суду».

Деякі з означених країн законодавчо закріпили поняття «правової позиції» органу конституційного судочинства. Так, статтею 73 Федерального конституційного закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації» передбачено, що у випадку, коли більшість суддів Конституційного Суду, які беруть участь у засіданні палати, доходять до висновку про необхідність прийняття рішення, яке не відповідає правовій позиції Суду, вираженій у раніше прийнятих ним рішеннях, то справа передається на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду².

У вітчизняному законодавстві цей термін нормативно не закріплений, але з 2000 року дедалі частіше вживається самим Конституційним Судом України у власних рішеннях³. При цьому й автори численних наукових досліджень, що стосуються правового статусу та діяльності Конституційного Суду України, активно

оперують даним поняттям, але лише фрагментарно торкаються питання про сутність правових позицій та значення їх для українського конституціоналізму. Окремі питання щодо сутності та змісту правових позицій Конституційного Суду України та їх місця в українській правовій системі розглядаються у працях В.М. Кампа, А.В. Портнова, П.М. Ткачука, М.В. Тесленко, Г.О. Хрислової, С.В. Шевчука та ін.

Між тим, системне праворозуміння та сприйняття правових наслідків діяльності Конституційного Суду України неможливе без виявлення змісту та сутності зазначеного правового феномену. Тому у даній публікації ми ставимо за мету узагальнити відповідні наукові напрацювання та надати власне бачення сутності та змісту правових позицій Конституційного Суду України.

Аналіз існуючих вітчизняних та зарубіжних доктринальних надбань у цій сфері показав, що термін «правова позиція Конституційного Суду» не знайшов однозначного трактування у юридичній літературі. Так, правові позиції визначаються і як «норми права особливого роду»⁴, і як «важливі правові висновки, ідеї, що являють собою виявлене Судом кристалізоване право»⁵. Разом з тим серед різноманіття наукових дефініцій можна виділити три основних підходи до розуміння сутності правових позицій Конституційного Суду.

В основі першого із аналізованих підходів – утожднення правових позицій з системою правової аргументації, покладеної в основу рішення органу конституційної юрисдикції. Так, на думку представників вказаного підходу, феномен правової позиції являє собою систему висновків та аргументів, виявлених у ході розгляду Конституційним Судом конкретних справ, за визначеною проблематикою та таких, що мають як загальний, так і обов'язковий характер⁶. Подібних поглядів дотримувався певний час Л. Лазарев, визначаючи правову позицію як систему правових аргументів, правових положень, покладених в основу рішення Конституційного Суду⁷.

Утім беззастережне утожднення системи правової аргументації та правової позиції є, на нашу думку, не зовсім точним. Варто дослухатися до думки Г. Гаджієва, який, опираючись на англійську правову доктрину, виділяє у судовому рішенні *ratio decidendi* – вирішальний довод, аргумент, обов'язковий для застосування іншими судами (котрий і утворює правову норму), та «попутно» сказане, частину рішення, яка не може бути застосована як джерело права. На думку науковця, правові позиції Конституційного Суду за своїм змістом є найближчими до *ratio decidendi*, а тому до правових позицій може бути віднесена лише та частина аргументів, яка містить виявлений Конституційним Судом неявний смисл конституційних норм⁸.

Автори іншого підходу розкривають суб'єктивний аспект змісту аналізованого правового феномену. За визначенням В. Кряжкова правові позиції є ставленням Суду до значних конституційно-правових явищ, відображеним у його рішенні (рішеннях), яким він керується при розгляді відповідних справ⁹. Українська дослідниця М. Тесленко також вважає, що правова позиція Конституційного Суду України полягає у визначенні ставлення Конституційного Суду України до нових правових відносин, які виникли у зв'язку з діяльністю держави, що визначає характер дій (позицій) Конституційного Суду України, які формуються в актах (у мотивувальній і резолютивній частинах) Конституційного Суду України¹⁰. Зауважимо, що такий підхід відповідає і граматичному розумінню поняття «правова позиція».

Разом з тим, у запропонованих визначеннях не відображається об'єктивна сторона сутності правових позицій, на якій ґрунтуються дефініції, вироблені представниками третього підходу. Так, М. Вітрук під правовими позиціями Конституційного Суду розуміє «правові висновки загального характеру Конституційного Суду РФ як результат тлумачення Судом Конституції РФ та виявлення ним конституційного змісту положень законів та інших нормативних актів у межах компетенції Конституційного Суду, які знімають конституційну невизначеність та слугують правовою основою для підсумкових рішень Конституційного Суду РФ»¹¹. На аналогічному підході базується і думка О. Скакун, яка визначає правову позицію як результат інтерпретації Конституційного Суду, викладений у мотивувальній частині його рішення¹².

Як бачимо, кожен із запропонованих підходів не заперечує інший, а радше розкриває окремих аспект сутності правових позицій Конституційного Суду з позицій тієї чи іншої школи конституційного права.

Суддя Конституційного Суду України В.М. Кампо вважає, що єдиного розуміння правових позицій Конституційного Суду України існувати не може, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо відмінний зміст. Так, з погляду доктрини правової держави (романо-германська правова традиція) правові позиції можна визначити як положення нормативного тлумачення Конституції і законів України та казуального застосування конституційних норм до оспорюваних приписів законодавства в актах Конституційного Суду України, які на території держави є обов'язковими до виконання, остаточними і не можуть бути оскаржені. З погляду ж доктрини верховенства права (англосаксонська правова традиція) правова позиція – вважає автор – це будь-які положення висновків, рішень та ухвал Конституційного Суду України, які з огляду на судовий характер цих актів можуть служити нормами для їх виконання, використання, додержання та застосування будь-якими органами публічної влади, об'єднаннями громадян, фізичними та юридичними особами приватного права¹³.

За таких умов видається доцільним застосування комплексного підходу до визначення вказаного правового феномену, який охопив би переваги кожного із запропонованих варіантів. Відтак, пропонуємо розглядати правові позиції Конституційного Суду України як систему вироблених у результаті його діяльності загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають ставлення Конституційного Суду до певної правової проблеми та слугують підставою для його рішення.

Водночас повною мірою скласти уяву про аналізований правовий феномен неможливо, не дослідивши найбільш суттєві його ознаки. Серед таких ознак називають, зокрема, загальнообов'язковий характер правових позицій органу конституційного контролю¹⁴. Юридична сила правових позицій впливає з юридичної сили актів Конституційного Суду України. За змістом частини другої статті 150 Конституції України, статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» вони є обов'язковими для всіх органів і посадових осіб держави, а не лише для учасників конкретного конституційного провадження. Суттєвою характеризуючою ознакою правових позицій Конституційного Суду України є їх універсальність: правові позиції можуть бути застосовані не лише щодо правовідносин у межах конкретної судової справи, але і до всіх аналогічних випадків, що мають місце у правовій практиці¹⁵.

Ознакою правової позиції органу конституційного судочинства, навколо якої виникає чи не найбільше наукових дискусій, є її сталий характер. Подекуди в науковій літературі висловлюються думки, що правова позиція має бути сталою та незмінною¹⁶. На доведення такого твердження прихильники даної позиції посилаються на згадані вище положення Закону України «Про Конституційний Суд України», яким передбачено, що рішення є остаточними та оскарженню не підлягають. На нашу думку, варто дослухатися до В. Єлеонського, який вважає, що правова позиція є етапом пізнання норми права у той чи інший момент часу а отже, зміна правової позиції означає зміну тлумачення у результаті продовження пізнання¹⁷. Найбільш виваженим та раціональним підходом до означеної проблематики, на наш погляд, є підхід П. Ткачука, який вважає, що вироблена Конституційним Судом України правова позиція як складова його рішення не може бути відмінена або скасована. Вона має діяти доти, поки будуть чинними норми Конституції та законів на яких вона базується. Однак у виняткових випадках, заради врахування реалій життя при прийнятті нових рішень, Конституційний Суд України повинен мати право відійти від своєї попередньої правової позиції. Крім того, Конституційний Суд України може розвивати і збагачувати у смислому та змістовному відношеннях свої попередні правові позиції¹⁸.

Варто зауважити, що у багатьох країнах законодавчо встановлена можливість щодо перегляду правових позицій Конституційним Судом. Наприклад, параграф 16 Федерального закону про Конституційний Суд ФРН передбачає, що при зміні правового регулювання, які мали місце при формулюванні попередніх правових позицій, Конституційний Суду корегує свої правові позиції з урахуванням змінних обставин.

У межах даної статті важливим є питання щодо співвідношення правових позицій та актів Конституційного Суду України, зокрема, стосовно місця правових позицій у структурі рішень та висновків Суду.

Щодо вказаної проблематики також відсутня однастайність серед науковців. Так, відповідно до першого підходу, представленого, зокрема, А. Портновим, правові позиції відтворюються лише у мотивувальній частині рішення Суду¹⁹. При цьому правові позиції обов'язково пов'язані з резолютивною частиною, тобто з остаточним рішенням Суду²⁰. Підтримуючи вказаний підхід, О. Христова наголошує, що термін «правові позиції» має вживатися для позначення правотлумачних положень, що містяться саме в мотивувальній частині» рішень Конституційного Суду України. На думку науковця, правові позиції не можуть міститися у резолютивній частині рішення, оскільки у такому випадку нівелюється поняття «правових позицій як окремого юридичного феномену, оскільки в такому розумінні вони збігаються із підсумковими рішеннями» Суду²¹.

На нашу ж думку, і у цьому ми підтримуємо більшість дослідників, правові позиції можуть бути викладені як у мотивувальній, так і у резолютивній частинах рішення Конституційного Суду²², але виконують при цьому різні функції. Так, оскільки «резолютивна частина рішення конституційного суду завжди спрямована в минуле, її функція – вилучити із правового обігу правовий акт, що не відповідає Конституції; щодо мотивувальної частини, то вона націлена на майбутнє і виконує не тільки функцію обґрунтування прийнятого рішення, але й функцію свого роду превентивну, функцію орієнтації законодавця на певні конституційні стандарти, від яких він сам, якщо дійсно поважає право, не може відхилитися»²³ вбачається, що й правові позиції, викладені у тій чи іншій частині

рішення Конституційного Суду України, мають різне функціональне призначення. Тому ми вважаємо доцільним для подальших досліджень виокремлювати мотивувальну правову позицію, яка має самостійне значення, незалежно від того, чи відтворюється (дублюється вона у резолютивній частині)²⁴ та резолютивну правову позицію у рішенні Конституційного Суду України.

При цьому підкреслимо, що мотивувальна та резолютивна правові позиції Конституційного Суду України наділені однаковою юридичною силою і є обов'язковими до виконання, адже ні Конституція України, ні Закон України «Про Конституційний Суд України» не диференціюють за юридичною силою мотивувальну чи резолютивну частину рішення, наголошуючи, що обов'язковим до виконання є рішення Конституційного Суду України. До певного часу наукові спори точилися навколо питання про те, чи можуть правові позиції міститися в ухвалах Конституційного Суду України. «Крапку» у даній дискусії поставив сам єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який посилається і на правові позиції, викладені в своїх ухвалах²⁵.

Проведене дослідження показало, що поняття правової позиції Конституційного Суду України міцно закріпилося в українській правовій системі. На нашу думку, даний правовий феномен являє собою систему вироблених у результаті діяльності Конституційного Суду України загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають його ставлення до певної правової проблеми, є загальнообов'язковими та слугують підставою для остаточного рішення органу конституційної юрисдикції. Зауважимо, що така дефініція не претендує на повноту та беззаперечність, оскільки «левова частка» теоретичних та практичних проблем означеного правового феномену перебуває поза межами даного дослідження та потребує подальшого всебічного ґрунтовного аналізу. Разом з тим, запропоноване «робоче» визначення є таким, що охоплює необхідні аспекти сутності правових позицій Конституційного Суду України та може слугувати основою для подальшої наукової розробки.

1. *Ткачук П.* Правові позиції Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 10. 2. *Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации».* – М., 1994. – С. 73. 3. Вперше Конституційний Суд України звернувся до раніше висловленої правової позиції та, власне, застосував вказаний термін у Рішенні у справі про ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги від 10 лютого 2000 року № 2-рп/2000 (Див.: абзац другий пункту 2 мотивувальної частини Рішення). 4. *Страшун Б.А.* Решения Конституционного Суда Российской Федерации как источник права // Конституционное правосудие. – 2001-2002. – № 4-5. – С. 155-156. 5. *Гаджиев Г.А.* Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации. // Северо-кавказский юридический вестник. – 1997. – № 3. – С. 64. 6. *Конституционный судебный процесс /* Отв. ред. М. Саликов. – М.: Норма, 2003. – С. 177. 7. *Лазарев Л.В.* Конституционный Суд России и развитие конституционного права // Журнал российского права. – 1997. – № 11. – С. 9. 8. *Гаджиев Г.А.* Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах: Сборник докладов. – М.: Центр конституционных исследований МОНФ, 1999. – С. 109- 111. 9. *Кряжков В.А., Лазарев Л.В.* Конституционная юстиция в РФ. – СПб, 1998 – С. 246. 10. *Тесленко М.* Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 41. 11. *Витрук Н.В.* Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение // Конституционное право: Восточно-европейское обозре-

ние, 1999. – № 3. – С. 95. **12.** Скакун О. Конституційний Суд як учасник правотворчості (законотворчості) в Україні // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 27. **13.** Кампо В.М. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 112-122. **14.** Цимбалістий Т.О. Правова природа актів Конституційного Суду України // Університетські наукові записки, 2007. – № 1(21). – С. 54. **15.** Железнов Б.Л., Авдошина Е.В. О природе и значении правовых позиций Конституционного Суда Российской Федерации // Дайджест «Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии». – 2006. – № 20. – С. 84-85. **16.** Цимбалістий Т.О. Правова природа актів Конституційного Суду України // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1(21). – С. 54. **17.** Елеонский В.О. Правовые позиции Конституционного Суда РФ по отдельным аспектам федеративного устройства России // Теоретические проблемы российского конституционализма. – М., 2000. – С. 71. **18.** Ткачук П.М. Правові позиції Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 21. **19.** Портнов А. Сутність правових позицій Конституційного Суду України // Юридична Україна. – 2009. – № 3. – С. 29. **20.** Гаджиев Г. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права // Конституционное право: восточно-европейское обозрение. – 1999. – №3 – С. 85. **21.** Христова Г.О. Юридична природа актів Конституційного Суду України: Дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – С. 162. **22.** Кампо В.М. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 2. – С. 115. **23.** Курис Э. О стабильности конституции, источниках конституционного права и мнимом всемогуществе конституционных судов // Конституционное правосудие. Ереван. – 2004. – № 3(48). – С. 101. **24.** Шевчук С. Судова правотворчість Конституційного Суду України // Судова практика. – 2010. – № 3. – С. 18. **25.** Ухвали Конституційного Суду України від 21 липня 2010 року № 52-у/2010, від 18 листопада 2010 року № 70-у/2010 // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 1. – С. 29..